

Luka Mesec  
Odeljenje za politikologiju  
Fakultet društvenih Nauka  
Univerzitet u Ljubljani

## Posleratni kapitalizam

**Apstrakt** *U radu ću nastojati da na veoma koncizan način prikazem razvoja kapitalizma nakon Drugog svetskog rata. Specifična istorijska konstelacija u posleratnom periodu omogućila je razvoj kejnzijanskog projekta kao odgovor na krizu Velike depresije. Međutim, usled inherentnih kontradikcija kapitalističkog sistema, kejnzijanski projekat se iscrpio do početka 1970-ih godina što je uzrokovalo novom krizom. Ovo je otvorilo put za povratak neoliberalne teorije i neoliberalne politike koja dominira i danas.*

**Ključne reči:** *kejnzijanzizam, liberalizam, kriza*

164

### Uvod

U svom izlaganju ću predstaviti kratku istoriju kapitalizma posle Drugog svetskog rata i pratećih tokova u političkoj ekonomiji. No, počecu malo pre Drugog svetskog rata: s Velikom depresijom 1929. i krizom neoklasične političke ekonomije, koja je do tada dominirala. Objasniću kratko kako je došlo do Velike depresije, zašto neoklasična ekonomija nije ume la da je razreši i zašto se kao efikasan odgovor pojavila teorija Džona Mejnarda Kejnza (John Maynard Keynes). U drugom delu izlaganja obja sniću šta je bio kejnzijanski projekat: kakve je promene uveo u kapitali zam, koji su bili njegovi istorijski uslovi i protivrečnosti. U trećem delu pričaću o krizi kejnzijanskog projekta i o renesansi ekonomskog libera lizma – naime, neoklasične teorije koja je poražena tokom tridesetih godina. U poslednjem delu, pričaću o neoliberalizmu kao novom načinu regulacije i njegovoj krizi kroz koju sad prolazimo. I na kraju, naravno, postaviću pitanje kuda ide suvremeni kapitalizam.

### 1. Velika depresija i kraj neoklasične ekonomije

Prvo ću ponuditi kratko objašnjenje o tome šta je neoklasična ekono mija. Ona se formirala u drugoj polovini 19. veka u opreci prema kla sičnoj političkoj ekonomiji, čiji su najpoznatiji predstavnici bili Adam Smit (Adam Smith), David Rikardo (David Ricardo), Tomas Maltus (Thomas Malthus) i Karl Marks (Karl Marx). Klasična politička ekono mija bila je društvena nauka i u svojim analizama je kombinovala sve

ono što je danas razdeljeno između ekonomije, sociologije, antropologije i politikologije. Nasuprot tome, neoklasična politička ekonomija želi od ekonomije da napravi egzaktnu nauku – *science*. Utoliko dolazi i do sledeće promene: ako klasična politička ekonomija koristi istorijski pristup u analizi društva, neoklasična pokušava ekonomske fenomene da analizira pribegavajući matematičkom pristupu. Oni više ne mare za istorijski, institucionalni razvoj ili položaj države u svjetskom kapitalizmu i ne priznaju postojanje društvenih klasa. Neoklasičnu ekonomiju ne zanimaju ni istorija ni društvo; za njih društvo zapravo ne postoji, postoje samo pojedinci, *individuals kao* „društveni atomi“, a oni su dalje redukovani na „racionalne pojedince“. To znači da ih ekonomija razume kao jednodimenzionalna bića koja slede samo jedan interes u životu: smanjenje svojih troškova i uvećanje svog užitka, svoje koristi (Fine, Milonakis 2009).

165

Iz te vulgarne redukcije čovjeka na racionalnog pojedinca sledi da je najefikasniji mehanizam društvene regulacije tržište. Ono s jedne strane, prema neoklasičarima, omogućava pojedincima *slobodu* da slede svoj lični interes, dok s druge njihove lične interese prevodi u opštu društvenu korist. Naime, tvrde oni, svaki pojedinac prodaje svoje proizvode (ili svoju radnu snagu), dok tržište – to su svi ostali pojedinci – kupuju ili ne kupuju njegove proizvode. Njihova odluka zavisi od toga koliko su im njegovi proizvodi korisni, koliko u njegovom interesu uočavaju i svoj vlastiti interes. Ako im je mnogo koristan, čovjek će obogatiti, a ako nije, treba da promeni proizvodni način rada ili će propasti. Sve je tako jednostavno i radi postizanja društvene harmonije nije potrebno ništa osim prepuštanja slobodi tržišta. *Laissez-faire*. Sile ponude i potražnje će sve srediti.

Dakle, da rezimiramo, neoklasična ekonomija se temelji na tri osnovne pretpostavke (Varoufakis 1998):

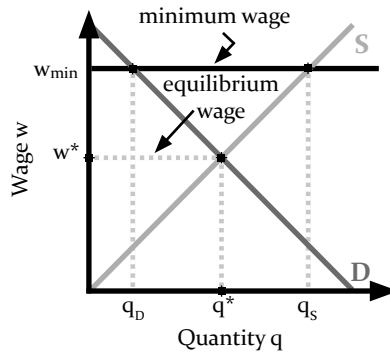
1. Ljudi su racionalni pojedinci i imaju racionalne preferencije.
2. Racionalni pojedinci u svakoj situaciji kalkuliraju kako uvećati korist/užitak slično kao što i firme kalkuliraju kako uvećati profit.
3. Ljudi se ponašaju racionalno i nezavisno, na osnovu potpunih i relevantnih informacija.

Na toj osnovi, kao i upotrebom matematike i mehanike, neoklasična ekonomija je stvorila složene ekonomske modele, koji bi trebalo da najbolje objasni kapitalističku ekonomiju. Međutim, ove tri pretpostavke nisu jedine koje su pogrešne.

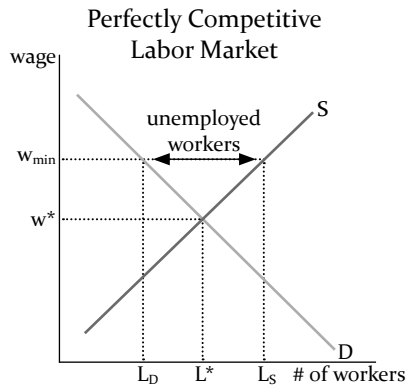
## Kraj neoklasike

Neoklasična ekonomija, naime, tvrdi da slobodno tržište obezbeđuje punu uposlenost faktora proizvodnje i rada. Sve što je potrebno jeste da se država i društvo ne mešaju u funkcionisanje tržišta. Naime, tržište teži ka prirodnoj ravnoteži, odnosno ravnoteži između ponude i potražnje. U toj ravnoteži zaposlenost je puna. Iz toga sledi da za dostizanje pune zaposlenosti ne sme biti sindikata, ne sme biti državne regulacije tržišta rada, ne sme biti minimalne plate ili socijalnih prava i ne sme biti nikakvog kolektivnog dogovaranja. Plate se trebaju poravnati sa tržištem: svaki radnik će da prima onoliko platu koliki je „marginalni proizvod“ njegovog rada. Ako je to tačno, tržišni mehanizam neće pogrešiti (Varoufakis 1998).

166



Izvor: Sparknotes, „Labor Demand and Finding Equilibrium“, dostupno na: <http://www.sparknotes.com/economics/micro/labormarkets/labordemand/section1.html> (pristupljeno 1. oktobra 2014)

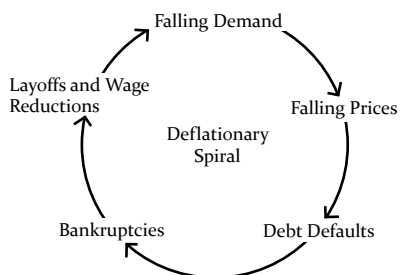


Izvor: SWLearning, „Policy Debate: Does an increase in the minimum wage result in a higher unemployment rate?“, (internet) dostupno na: [http://www.swlearning.com/economics/policy\\_debates/increase\\_minimum.html](http://www.swlearning.com/economics/policy_debates/increase_minimum.html) (pristupljeno 1. oktobra 2014)

Iz toga razloga, koji proishodi iz neoklasične teorije, liberali uvek za pogreške kapitalizma krive preveliku državnu intervenciju. Uvek kažu da bi sve bilo u redu samo kada bismo bili dovoljno strpljivi i mudri da prepustimo tržištu da uspostavi ravnotežu. I to uvek dokazuju svojim složenim matematičkim „laboratorijskim“ modelima ekonomije, koji počivaju na hipotezama koje sam upravo obrazložio. Ali 1929. konačno je došao trenutak koji je pokazao greške neoklasične teorije.

Krah berze na „crni utorak“ 29. oktobra 1929. stvorio je sledeću spiralu: kad su cene na berzi pale, sve više ljudi je želelo da proda svoje akcije, ali ih niko nije kupovao. Zbog toga su cene pale još više. Posledično, neke banke su bankrotirale. Ljudi koji su videli da banke idu ka bankrotu, u panici su počeli da dižu novac iz banaka. Zbog toga je sve više banaka bankrotiralo i kriza je zahvatila i preduzeća koja su imala kapital u bankama ili više nisu mogla da dođu do kredita. Preduzeća su u panici počela da smanjuju proizvodnju i otpuštaju radnike. I tako se, u toj spirali, nezaposlenost u SAD povećala na skoro 25% do 1933. godine (SNBCHF.com 2013).

167



Izvor: SNBCHF.com, „The deflationary spiral in 2008/2009 vs. the 1930s“, (internet) dostupno na: <http://snbchf.com/economic-theory/deflationary-spiral/> (pristupljeno 1. oktobra 2014)

Neoklasičari su za sve to krivili državu zbog prevelike regulacije ekonomije i sindikate koji nisu hteli da dozvole da se plate smanje na „tržišni nivo“ da bi se opet mogla uspostaviti ravnoteža. Njihova glavna poenta je bila da se rigidne društvene strukture nisu htele prilagoditi novim odnosima na tržištu.

## 2. Kejnzijanska revolucija

To je bila polazna tačka za alternativni projekat. S jedne strane, neoklasičari nisu imali odgovor na krizu, a s druge su se kapitalističke klase bojele marksizma i revolucije, koja se kuvala u sve nezadovoljnijim radničkim

klasama. Zbog toga su kapitalisti bili spremni da prihvate kompromis. I našli su ga u učenju Džona Mejnarda Kejnza.

Kejnz je kritikovao neoklasičnu ekonomiju i stav „tržišne samoregulacije“ uvođenjem dva pojma u makroekonomiju: očekivanja i neizvesnosti. Ako se, kaže Kejnz, poveća neizvesnost profitašto očekuju kapitalistička preduzeća, smanjuju se investicije, što negativno utiče na zaposlenost i na efektivnu potražnju proizvodnih dobara. Isto važi i za potrošače: kad imamo neizvesnost prihoda, smanjuje se potrošnja, što dodatno obara potražnju i tera preduzeća na smanjenje proizvodnje i zaposlenosti. Tako je objasnio deflatornu spiralu Velike depresije koju sam malopre pokazao (Skiedelsky 2009).

168

Iz toga proizilazi da su ekonomski ciklusi na prvom mestu posledica promena u očekivanjima ekonomskih subjekata. Zato je Kejnz postizanje pune zaposlenosti poverio državi. Kad je efektivna potražnja niska, ona mora povećati svoje budžetske izdatke i smanjiti kamatnu stopu u centralnoj banci kako bi se povećala ponuda novca.

Ali to nije sve. Kejnz se danas često svodi na to – na „ekonomiju potražnje“ (*demand side economics*) – kao da je čitava Kejnzova poenta u tome što je tvrdio da država treba da upumpa više novca u opticaj. Zapravo, kejnzijanski projekat je sprovodio široke institucionalne reforme kapitalizma. Kejnz se zalagao za eliminaciju štetne anarhične konkurencije. Kao alternativu je otvoreno zagovarao povezivanje industrije i koordinaciju privrede od strane države. Pored toga, prepoznao je potrebu za državnom regulacijom tržišta radne snage i radnog procesa. Time bi država regulisala platnu politiku preduzeća i dužinu radnog dana. I poslednje, ali ne i manje važno, Kejnz je već tokom dvadesetih godina pisao program za Liberalnu partiju Britanije, u kojem se zauzimao za tripartitno dogovaranje između radnika (sindikata), kapitala (privrednih komora) i države. To dogovaranje bi se staralo o vođenju nacionalne privrede pod budnim okom države (Skiedelsky 2009).

Njegovi anti *laissez-faire* stavovi imaju dalekosežne implikacije. Oni nisu jednostavno apel za regulacijom tržišta. Baš naprotiv – neoklasična teorija shvata tržište kao produžetak prirodnih zakona na društvo. Kejnzova revolucija je preokrenula perspektivu i pokazala da uslovi materijalne reprodukcije nisu nikakvi „prirodni zakoni“, već dolaze iz međuljudskih odnosa. I kao što kaže drug Branko Bembič, takav postulat možemo razumeti kao poziv na oslobođenje društva: društvo mora u „objektivnim uslovima“ tržišta, koji nastupaju kao spoljna, nedruštvena instanca, upoznati svoje vlastito funkcionisanje i preuzeti odgovornost za svoju sudbinu,

te slobodno uređivati društvene odnose u skladu s principima pravde i stabilnosti. Zato možemo kejnzijanski projekat razumeti kao prosvetiteljski projekat, usmeren na oslobađanje društva od ludačke košulje spoljnih zakona (Bembič 2012, 6).

### 3. Realizacija kejnzijanstva i „zlatno doba“

Ono što je značajno za kejnzijanski projekat se delimično počelo ostvarivati i pre uvođenja kejnzijanske makroekonomije. Njegove početke, koje sam u prethodnom delu naglasio – udruživanje preduzeća, dijalog između sindikata, kapitala i države – nalazimo već u Bizmarkovoj Nemačkoj ili udruživanju američkih preduzeća krajem 19. veka. Ekspanzivnu makroekonomsku politiku uočavamo još u Americi iz perioda Ruzveltove vladavine, ali Kejnzova makroekonomska doktrina posle rata je sve to udružila u čitav jedan sistem: kejnzijanski projekat.

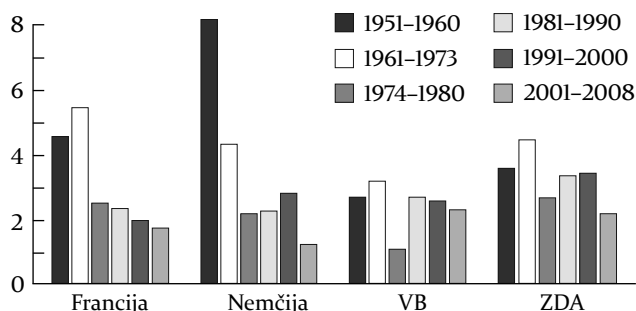
169

Tada su „Kejnzijanski dogovor“ priznale sve društvene snage na Zapadu: ne samo *mainstream* levica i desnica, već i komunisti, sindikati i kapital. Svako je dobio nešto iz tog kompromisa: radnici su dobili pre nezamisliva radna prava, punu zaposlenost, bezbednost i plate koje su rasle uporedo sa rastom produktivnosti. Kapital je osigurao mirnu koegzistenciju sa sindikatima, a u zamenu je dobio profitabilno i sigurno poslovno okruženje. Uspostavile su se koordinisane narodne ekonomije i kapitalizam je dušao u svoje „zlatno doba“ (Skiedelsky 2009).

To je bilo razdoblje između 1950. i 1973. godine. U tom periodu BDP i produktivnost su brzo rasli (u Evropi više od 4%, 5% godišnje, u Nemačkoj i više od 8%), nezaposlenost je bila mala (ispod 2%). Proletarijat nije bio isključen iz koristi od brzog rasta – radna mesta su bila bezbedna i država je nudila široki izbor javnih usluga: besplatno školstvo, zdravstvo i socijalno osiguranje. Uprkos tome, inflacija nije bila problem (ispod 5% godišnje) kao i zaduživanje država, jer su se sve socijalne usluge finansirale iz tekućih poreza. Naravno, sve to nije bilo samo posledica kejnzijanizma. Ne smemo zaboraviti na brz tehnološki razvoj i automatizaciju proizvodnje i poljoprivrede (Bembič 2012).

Ali potrebno je naglasiti da u tom razdoblju kejnzijanstvo nije bilo uvek dominantna teorija. Ekonomske politike su uvek bile negde na pola puta između liberalizma i kejnzijanstva. Posle rata je kejnzijanstvo brzo „očišćeno“ od radikalnih poenti i svrstano u neoklasičnu ekonomiju kao „posebni primer neoklasične teorije“ primenjen na ekonomije s „nefleksibilnim tržištima rada“. Takva teorija zove se „neoklasična sinteza“ (Bembič 2012).

Povprečne stopnje rasti BDP v izbranih gospodarstvih  
(v odstotkih)



Vir: Maddison, *Statistics on World Population, GDP and Per Capita GDP, 1-2008 AD*, 2012; The Conference Board, *Output, Labor and Labor Productivity Country Details, 1950-2011*, 2011.

170

Izvor: Bembič, Branko (2012), *Kapitalizem v prehodih: Politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*, Ljubljana: Založba Sophia, str. 26.

U svakom slučaju, govorimo o „kejnzijskom projektu“ jer je kejnzijanstvo bilo ono što je dalo opšti ton i boju ekonomiji: imali smo korporativizam, tripartitne pregovore i ozbiljnu intervenciju države u ekonomiju – uprkos tome što ekonomska politika države nije bila uvek kejnzijska.

#### 4. Nova levica i protivrečnosti kejnzijskog projekata

U suprotnosti s očekivanjima socijaldemokrata i ostalih nosilaca kejnzijskog projekta, njegov uspeh nije umanjio spremnost radničke klase na borbu protiv postojećih odnosa u društvu. Uprkos boljem socijalnom standardu radničke klase u šezdesetim, rodila se nova kritika na levisi: kulturna kritika kapitalizma. Za razliku od „stare levice“ – starih komunističkih, socijalističkih i socijaldemokratskih pokreta i partija, ona se nije više fokusirala na materijalnu situaciju radnika u kapitalizmu, nego na njihovu kulturnu situaciju. Kritikovali su otuđenje radnika od proizvodnog procesa, kritikovali konzervativizam kapitalističkog društva i zamerali staroj levisi što nije eliminisala eksploataciju, imperijalizam i rat. „Nova“, kulturna levica je zato otvorila puno novih frontova: pokrete za kulturno oslobođenje (rokenrol, deca cveća, droge i avangardni pokreti), seksualno oslobođenje (kontracepcija, gej i lezbijski pokrete, komune umesto tradicionalne porodice), nove feminističke pokrete, pokrete za ljudska prava (protiv rasizma), antiratni

pokret (protiv Vijetnamskog rata) i novi levičarski radikalizam (anarhizam, trockizam, maoizam). Svako je mogao pronaći nešto za sebe u tome (Bembič 2012, 40–45).

Uz to, postignuća stare levice su postala predmet kritike nove levice. Socijalna država je kritikovana kao represivna i ideološka. Argument za takvu kritiku je glasio da je svojim pružanjem pomoći nameće (na silu) moralni poredak, a s druge strane svojim intervencijama nameće lažnu ideju o klasnom kompromisu. Nova leвица se još više udaljavala od klasne borbe. Borbu u oblasti politike, ideologije i kulture je predstavljala kao odvojenu od ekonomske borbe. Zato su njihove zahteve neoliberali, koji su se već tada pripremali za protivnapad, vrlo lako shvatili – ali više o tome kasnije.

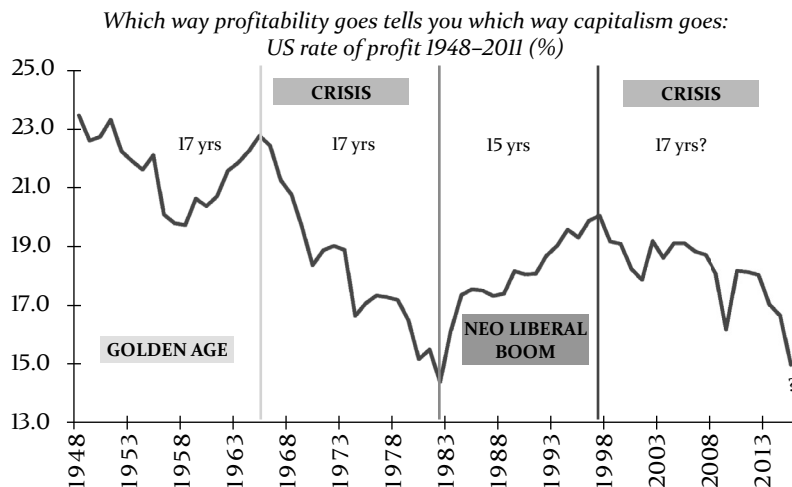
Zadržimo se na priči o protivrečnostima kejnzijanskog projekta. Pored nove levice, krajem 1960-ih godina je ojačala i radnička borba. Razlog za to se opet nalazi u kejnzijanskom projektu: radnička klasa je u kejnzijanskom institucionalnom okviru dobila svest o sebi zbog šireg članstva u sindikatima i zbog vrlo jasnih klasnih odnosa u društvu. Svima je bilo jasno da postoji radnička klasa, koja se udružuje u sindikate i da postoji kapital, koji se udružuje u privredne komore. Možda je najvažnije da je radnička klasa zbog socijalne države dobila poverenje: kao što je zapisao istoričar Erik Hobsbawm (Eric Hobsbawm): „posao u šezdesetim bio je nešto što ima svako i što svako može ostaviti na par meseci i ići u Nepal. Kad se vrati, bez problema će naći nov posao“. To znači da je pod uslovima pune zaposlenosti deaktiviran disciplinski mehanizam „rezervne armije radne snage“. Kao što je rekao Marks, on „radnika vezuje za kapital više nego što su Hefestovi klinovi prikovali Prometeja na stenu“ (Bembič 2012, 48).

Ipak, to je bio samo uslov samopouzdanja radničke klase, ali ne i dovoljan razlog za otpor. Uporedo sa tim je počela agresivnost poslodavaca koji su hteli da povećaju profitabilnost posredstvom veće intenzivnosti rada. I to je razlog zašto je Evropu krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih protresao talas „divljih“ radničkih štrajkova. To znači da ih sindikalne centrale, obično ugrađene u okvire kejnzijanskog kompromisa, nisu podržale. Radnički pokret se zbog toga organizovao odozdo nagore (*bottom up*).

Ali u tendenciji poslodavca koji su želeli da intenzifikuju rad kako bi povećali profitabilnost, vidimo i treću protivrečnost kejnzijanskog projekta. Naime, on je omogućio klasni kompromis sve dok je omogućavao visoku profitabilnost kapitala. Na slici vidimo kako je profitabilnost počela da pada u šezdesetim godinama. Upravo je to razlog za agresivnost poslodavaca.



## 5. Kriza u sedamdesetih i pad Breton Vudsa

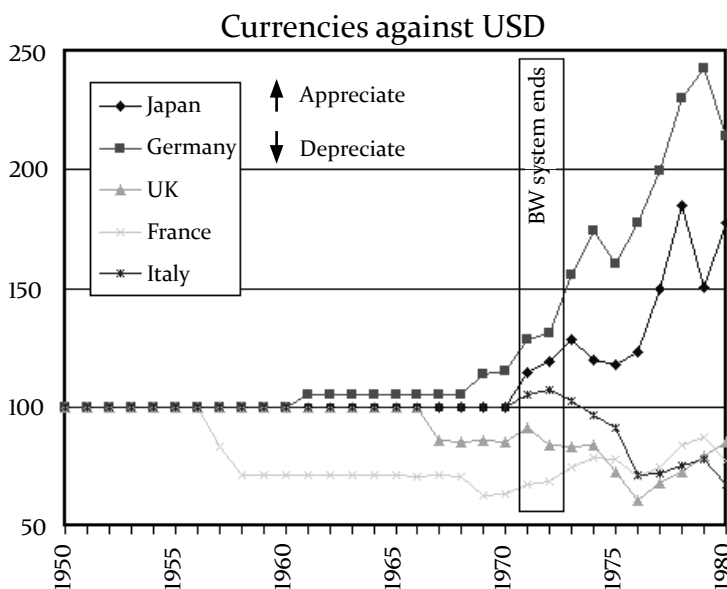


172

Izvor: Roberts, Michael, „The Rate of Profit is Key“, (internet) dostupno na: <http://thenextrecession.wordpress.com/2012/07/26/the-rate-of-profit-is-key/> (pristupljeno 1. oktobra 2014).

Kao što vidimo na slici, profitabilnost posle rata je dosegla vrh 1963, a posle toga je počela radikalno padati. To nije vodilo samo ka sve većoj agresivnosti poslodavaca prema radu, već i sve većoj agresivnosti država u stranoj trgovini, a posebno AD u sve veću monetarnu ekspanziju. Prvo je rezultiralo oživljavanjem vaninstitucionalne klasne borbe na Zapadu. Ali drugo i treće je rezultiralo slabljenjem međunarodnog Breton Vuds sistema (Roberts 2012).

To je bio sistem u kom su sve valute bile fiksirane prema dolaru, ali je dolar jedini bio konvertibilan u zlato. Zbog niske profitabilnosti u SAD, zbog bega kapitala (*capital flight*), zbog sve manjih spoljnotrgovinskih suficita i zbog troškova rata u Vijetnamu, 1971. dolar je prvi put devalvirao i konvertibilnost dolara u zlato je ukinuta. Godine 1973. dolar je devalvirao još jednom, pa su ostale centralne banke otkazale konvertibilnost svojih valuta u zlato i Breton Vuds je bio mrtav. To je za SAD bio loš ishod jer su pokazale svoju slabost. Druga varijanta za zadržavanje kapitala u SAD i rešenje problema koji su se u toj zemlji nagomilali mogla je biti povećanje kamatna stopa centralne banke, što tada, zbog pritiska radnika nije bilo politički moguće. Naime, viša kamatna stopa bi značila skuplji kapital za firme i posledično manje investicija i radnih mesta (Roberts 2012).



173

Izvor: Grips.com, „History of International Monetary Systems, part 2“, (internet) dostupno na: [http://www.grips.ac.jp/teacher/oono/hp/lecture\\_F/lecoz.htm](http://www.grips.ac.jp/teacher/oono/hp/lecture_F/lecoz.htm) (pristupljeno 1. oktobra 2014).

Pored toga, sedamdesetih je došlo do dve naftne krize i uopšte do sve viših cena sirovina na svetskom tržištu. U SAD je 1975. došlo do berzanskog kraha. Nastalu ekonomsku krizu pokušavali su – u suprotnosti sa događajima tokom Velike depresije tridesetih – rešavati kejnzijanskim merama: velikim državnim izdacima i štampanjem jeftinog novca, što je trebalo da poveća potražnju. Neočekivano, uprkos tim merama, ekonomski rast je i dalje stagnirao, a nezaposlenost je bila sve veća. Državni dug je počeo da raste.

Nikson je zato i počeo s agresivnom izvoznom politikom, ali je i to bila igra nulte sume: tamo gde su SAD uspele da povećaju svoj izvoz, smanjio bi se izvoz njihovih trgovinskih partnera (Nemačka, Japan itd.). U uslovima zasićenja svetskih tržišta i skoro pune zaposlenosti faktora proizvodnje, ekspanzivna ekonomska politika i agresivna izvozna politika rezultirala je u do tada nepoznatoj pojavi: stagflaciji. To znači da ekspanzija nije rezultirala u rastu ekonomije, nego je samo rasla količina novca u opticaju, ali je ekonomija stagnirala (Bembič 2012).

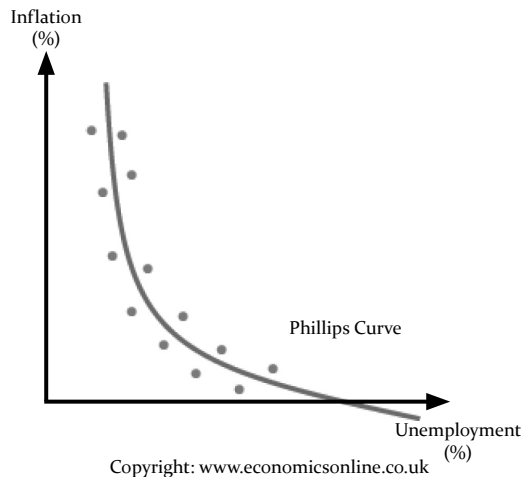
Tako su sve opisane protivrečnosti kejnzijanizma rezultirale u krizi stagflacije koja je na kraju bila smrtonosna za posleratni klasni kompromis.

## 6. Liberalna kontraofanziva

Ekonomska kriza se naravno povezivala s političkom krizom. Upotrebom kejnzijanskih mera nije više bilo moguće rešavati probleme kejnzijanskog projekta. Ekspanzija, koju je Kejnz propisao za „lečenje“ kriza, rezultirala je u stagflaciji. Levica je zbog toga s jedne strane sedamdesetih zbog toga imala veliku priliku, ali nije bila sposobna da se s njom izbori. Radnici i studenti su bili na ulicama, ali su stare komunističke partije pokušavale odvojiti radnike i studente (poznat je primer Francuske komunističke partije). Štrajkova je bilo, ali „divljih“. Naime, sindikati koji su trebali da ih podrže, bili su deo sistema. Pojavljivala se nova levica, ali je bila „nova“, suprotna „staroj“.

S druge strane, liberalne kritike kejnzijanizma su postale sve zastupljenije. One su napale „neoklasičnu sintezu“ o kojoj sam ranije govorio (tj. sintezu neoklasične ekonomije i kejnzijanstva koja je dominirala posle rata). Jedna od glavnih borbi je bila oko korelacije između inflacije i nezaposlenosti. Neoklasična sinteza, naime, objašnjava tu korelaciju takozvanom Filipsovom krivuljom koja objašnjava korelaciju između nezaposlenosti i inflacije. Polazna tačka je Kejnzova postavka da kad je inflacija mala, nezaposlenost je veća, i obrnuto. Ovde je logika da manja nezaposlenost znači veliku potražnju za radom. A kad je potražnja za radom mala, plate rastu. Zbog toga raste i inflacija – više plate, više cene. I obrnuto (Skiedelsky 2009).

Filipsova krivulja

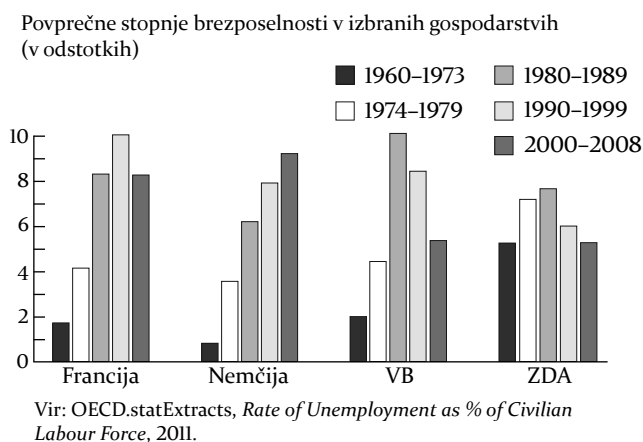


Izvor: Economicsonline.co.uk. „The Phillips Curve“, (internet) dostupno na [http://www.economicsonline.co.uk/Global\\_economics/Phillips\\_curve.html](http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Phillips_curve.html), (pristupljeno 1. oktobra 2014).

Filipsova krivulja zbog toga nije mogla da objasni pojavu stagflacije, tj. visoke inflacije i visoke nezaposlenosti u isto vreme. Ovde je nastupila tzv. monetaristička teorija. Milton Fridman (Milton Friedman), jedan od najpoznatijih predstavnika te teorije, obnovio je staru neoklasičnu priču o „prirodnoj ravnoteži“ na tržištu radne snage. On tvrdi da intervencijama države možemo privremeno smanjiti nezaposlenost ali samo na račun više inflacije. To znači da će radnici, kada shvate da su se zbog inflacije povećale cene, zahtevati više plate. Kada ih dobiju, nezaposlenost će se vratiti na prethodni nivo, u svoju „prirodnu ravnotežu“. Fridman kaže da tako dobijamo povratnu vezu. Zaključuje da ekspanzivna politika države zbog toga može smanjiti nezaposlenost samo privremeno, ali da su na dugi rok tržišta u „prirodnoj ravnoteži“.

Njegov „lek“ za nezaposlenost je zato ekonomika ponude (*supply side economics*) umesto ekonomike potražnje (*demand side economics*). Prema ekonomici potražnje, država treba u krizi da poveća svoje izdatke, da bi ojačala potražnju i tako podstakla privredni rast. Ali Fridman kaže da su takve politike države uspešne samo privremeno. Ako želimo da razrešimo krizu na dugi rok, potrebna nam je ekonomika ponude. To znači da država treba da „da više prostora privredi“ uz smanjenje poreza na kapital, ukidanje regulacije, itd. (Skiedelsky 2009).

U tome vidimo klasni značaj novih klasičnih teorija: tvrde da je ono što je dobro za kapital, dobro za sve. Ako država danas daje poreske olakšice kapitalu, on će ih sutra investirati, a prekosutra ćemo imati više radnih mesta. No, ovako je to izgledalo u praksi:



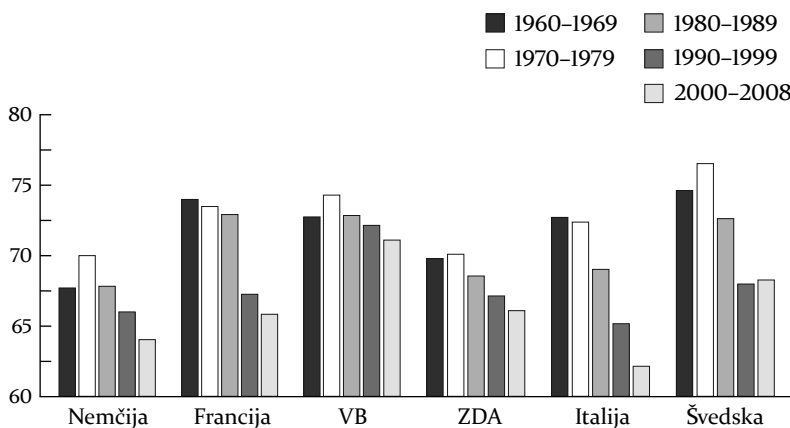
Izvor: Bembič, Branko (2012), *Kapitalizem v prehodih: Politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*, Ljubljana: Založba Sophia, str. 26.

Ovde vidimo razliku između nezaposlenosti u kejnzijanskom projektu i posle njega. Crni stub izražava nezaposlenost tokom šezdesetih godina, koja je u Evropi bila manja od 2%. Posle propasti kejnzijanskog projekta nezaposlenost je četiri do pet puta veća. Malo se smanjila samo u devedesetim.

I ovde vidimo još i klasnu „istinu“ neoliberalizma. U BDP-u zapadnih država udeo plata u odnosu na rente i profite je pao za 10% – iz 75% u kejnzijanzizmu na 65% ili čak i manje posle njega. U Kini je taj udeo oko 37%.

Povprečni mezdni deleži u BDP v izbranih gospodarstvih (v odstotkih)

176



Vir: Annual Macro-Economic Database, *Adjusted Wage Share: Total Economy: As Percentage of GDP at Current Factor Cost, 2011.*

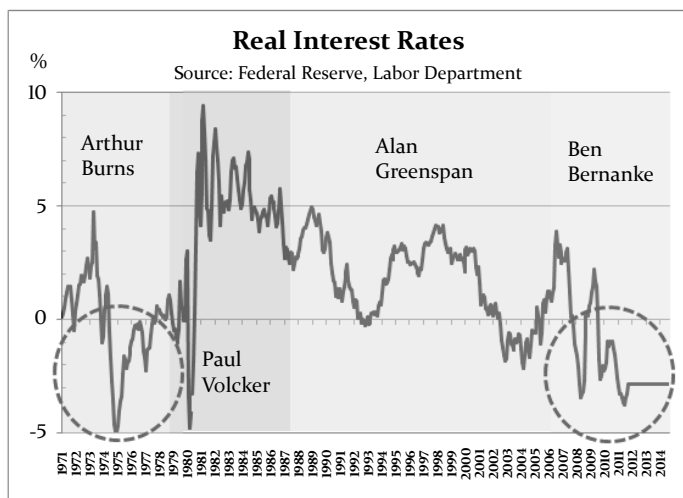
Izvor: Bembič 2012, *Kapitalizem v prehodih: Politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*, Ljubljana: Založba Sophia, str. 26.

## 7. Neoliberalizam kao društveni projekat

U političkom smislu monetaristi su bili još više klasno eksplicitni: otvoreno su rekli da se velika inflacija javlja zbog prejakih sindikata, prevelike socijalne države, prevelikih minimalnih plata i zbog kejnzijanskih vlada koje izbegavaju da se sukobe s radnicima. U Britaniji su se sedamdesetih u štampi pojavljivali apeli (posebno posle 1974, kad su sindikati srušili konzervativnu vladu), da je potrebno da se odnosi stabilizuju vojskom (Harvey 2012).

S druge strane, tadašnja „nova“ levica se nije više bavila klasnim pitanjem. Za nju je to bila završena tema. Važnije su bila građanska prava, pitanja identiteta i kulture. Zbog toga nije bilo teško uključiti te zahteve u neoliberalni projekat.

Tačka preloma između kejnzijanizma i neoliberalizma bio je tzv. Vokerov šok 1979, kad je tadašnji predsednik FED-a Pol Voker (Paul Volcker) podigao kamatnu stopu na više od 8%.



177

Izvor: Timiacono.com, „Ben Bernanke is the Next Arthur Burns“, (internet) dostupno na: <http://timiacono.com/index.php/2012/01/27/ben-bernanke-is-the-next-arthur-burns/> (pristupljeno: 1. oktobra 2014).

Zbog povećanja kamatne stope, preduzeća nisu više bila spremna da uzmu kredite za investicije, što je odvelo u duboku ekonomsku krizu, propast mnogih preduzeća i porast nezaposlenosti. Time je Voker do kraja uništio kejnzijanski klasni kompromis. Povećao je nezaposlenost, čime je radikalno oslabio radničku klasu i učvrstio političku poziciju kapitala.

To je imalo više efekta. S jedne strane, on i Ronald Regan, tadašnji predsednik SAD, svojim ratom protiv radnika uništili su snagu sindikata, a od sagovornika i socijalnih partnera su napravili neprijatelje. To je kapitalu omogućilo pritisak na plate i time veću profitabilnost. Drugi efekat bio je u tome što je, zbog duboke ekonomske krize, visokih kamatnih stopa i radikalnog smanjenja subvencioniranja preduzeća propalo mnogo manje profitabilnih preduzeća. To je „oslobodilo“ radnu snagu i kapital koji su bili tamo vezani, „uhvaćeni“. Posredno, to je omogućilo tzv. informacionu revoluciju – za nju je s jedne strane bila potrebna tehnologija, a s druge dovoljno radne snage i kapitala. I treće, dizanje kamatnih stopa je uzrok dužničke krize periferije. To je ojačalo ulogu SAD kao hegemonu u svetskom sistemu. Naime, zadužene periferne države koje su

sad tražile pomoć od MMF-a ili Svetske banke (institucija kojima upravlja SAD) prinuđene su na liberalizaciju, privatizaciju, prodaju državne imovine, mere štednje itd. (Harvey 2012).

U svetu je zavladao tzv. Vašingtonski konsenzus, čijim je posredstvom neoliberalizam postao novo svetsko uređenje. To možemo objasniti u sledećim tačkama:

1. Fiskalna disciplina
2. Rezovi u socijalnim davanjima umesto rasta poreza
3. Liberalizacija uvoza i slobodna trgovina
4. Otvorenost ekonomije za direktne strane investicije
5. Privatizacija državnih preduzeća
6. Deregulacija tržišta
7. Visoki nivo zaštite privatne svojine

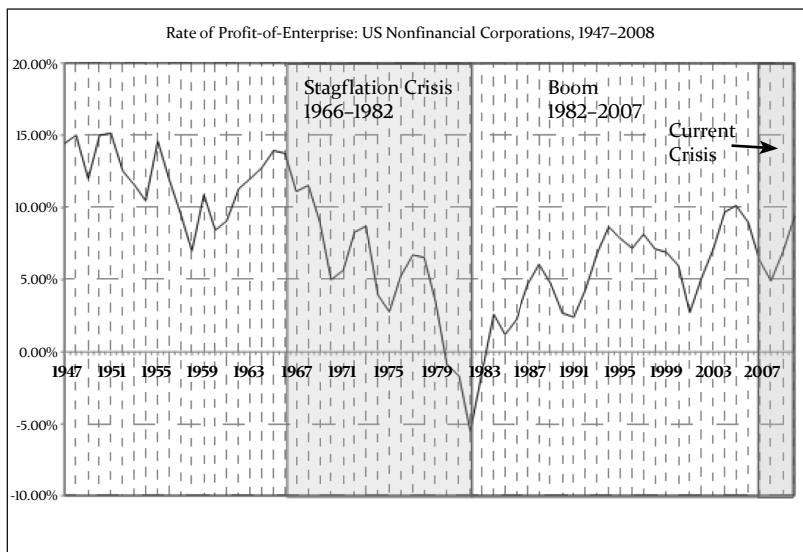
To nije važno samo za SAD (Regan), Britaniju (Tačer) ili svetsku periferiju u zamci dugova. Takve politike usvojile su sve države kapitalističkog sveta. Mogli bismo reći da je neoliberalizam u svetu zavladao na četiri načina:

- U anglosaksonskom svetu preko direktnog napada vlade na radničku klasu
- U trećem svetu kroz spoljne upade (iznuđivanje od strane međunarodnih institucija, državni udari)
- U postsocijalističkom svetu preko tranzicije.
- U Evropi kroz institucije EU. Naime, tu su sindikati i kejnzijanske institucije bile mnogo snažnije nego u anglosaksonskom svetu, zbog čega direktni napad nije bio moguć. Neoliberalizam je zato bio skopčan sa direktivama i pogodbama EU koje se brinu za „fiskalnu i monetarnu disciplinu država“ i koje štite slobodno evropsko tržište i „zdravu konkurenciju“ (Harvey 2012).

## 8. Kakve je promene doneo neoliberalizam?

Neoliberalizam je uspeo da privremeno povрати profitnu stopu i ekonomski rast. Logika je sledeća: s jedne strane je Vokerov šok uništio neproduktivne delove kapitala i „oslobodio“ radnu snagu, koja je sad bila primorana da traži posao u produktivnijim sektorima (IT sektor, uslužni

sektor itd.). Druga poenta je da je omogućio privatizaciju javnog sektora – zdravstvo, školstvo, socijalne servise itd. To znači da je omogućio proširenje proizvodnje radi profita u sektore u kojima ona pre nije bila moguća, jer je te sektore kontrolisala država i bili su neprofitno orijentisani. Treća poenta je da su deregulacije omogućile veliku mobilnost kapitala, što je rezultiralo u selidbi proizvodnje u Treći svet, gde su plate manje, a profiti zato veći.



179

Izvor: Solidarity-us.org, „Inside the Capitalist Crisis“, (internet) dostupno na: <http://www.solidarity-us.org/node/3825> (pristupljeno 1. oktobra 2014).

Zato možemo govoriti o neoliberalnom „bumu“. Na ovom grafikonu vidimo kako je neoliberalizam uvećao profite američkih nefinansijskih firmi.

Osim toga, neoliberalizam je doveo do krupnih i brojnih društvenih promena. Kratko ću predstaviti samo najvažnije.

Prva promena je da se puna zaposlenost više ne traži putem kejnzijanskih politika, nego fleksibilizacijom tržišta radne snage. Naime, prema liberalnoj ekonomskoj teoriji, tržišta su u ravnoteži ako ih „oslobodimo“ ograničenja poput minimalnih plata, redovnih radnih mesta, itd. Zato se traži fleksibilnost u većem obimu: fleksibilnost troškova rada (radnik treba da primi onoliko koliko je njegov „marginalni proizvod“), mobilnost rada, funkcionalna fleksibilnost (osmočasovni radni dan ne sme biti norma, a dužina rada se treba prilagoditi tržištu), itd. (Bembič 2012, 76–106).

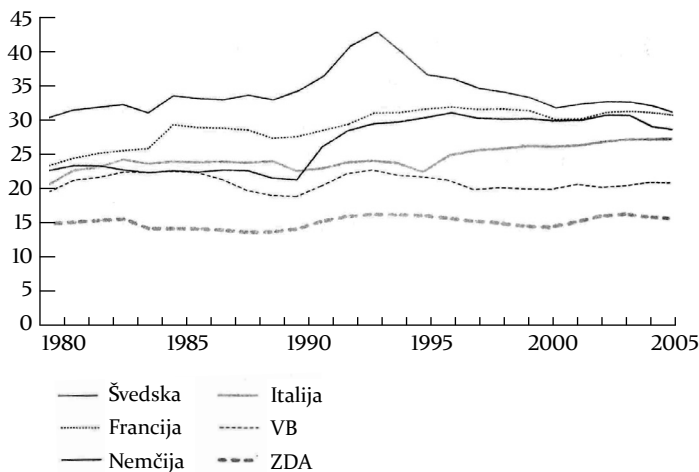


Druga promena su industrijski odnosi. Najbitnije je, u tom smislu, da sindikati nisu više socijalni partner nego neprijatelj. Pokušava se sa odgovaranjem radnika od članstva u sindikatima. Pokušava se sa vratićanjem pregovora nazad na nivo preduzeća (a ne na nivo države ili sektora kao što je bilo ranije). Tržište radne snage pokušava se deregulisati (u Sloveniji imamo na primer 14 različitih tipova rada – redovni rad, studentski rad, podnajam, autorski ugovor itd.). Rad se pokušava autorsovati. Ako je pre bila norma da se firme udružuju u korporacije, sad imamo tendenciju ka fragmentaciji i specijalizaciji preduzeća. Vratio se preduzetnik kao heroj i male firme kao norma. Sve to rezultira time što radnici nisu više klasa, nego sve više postaju ono što liberali žele: međusobno konkurentni „preduzetnici“ (Bembič 2012, 76–106).

180

Treća promena je socijalna politika. Neoliberalizam kaže da je socijalna politika destimulativna: navodno, čovek koji dobija socijalnu pomoć nije zainteresovan za rad. Drugi, ekonomski argument za neproduktivnost socijalne politike jeste u tome što se ona finansira iz poreza, što znači da bi firme mogle pare koje daju za socijalnu politiku upotrebiti za investicije. Zbog toga se neoliberalizam usmerava na kontrakciju državne potrošnje i socijalne politike na jednoj strani, i poreske olakšice za bogate

Gibanja socialnih izdatkov kot delež neto narodnega dohodka v izbranih gospodarstvih (v odstotkih)



Vir: OECD, *Society at a Glance 2009*, tabela EQ 5.2.

Izvor: Bembič, Branko (2012), *Kapitalizem v prehodih: Politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*, Ljubljana: Založba Sophia, str. 90.

i za kapital na drugoj strani. Ali, krajnji rezultat jeste da se državna potrošnja nije smanjila. Naime, u neoliberalizmu se nezaposlenost povećala za četiri do pet puta. To znači da se broj primalaca socijalne pomoći povećao za toliko. Ali rezultat svakako jeste da se zbog toga radikalno povećala nejednakost između bogatih i siromašnih u društvu i da se apsolutno drastično povećao broj siromašnih. Na slici vidimo da se socijalna potrošnja država nije smanjila. Smanjila su se pojedinačna socijalna primanja, ali se radikalno povećao broj primalaca (Bembič 2012, 76–106).

Četvrta promena jeste ekonomska globalizacija. Ako je u kejnzijizmu bila norma nacionalno organizovana privreda, sad je norma globalna podela rada i proizvodnja tamo gde su troškovi najmanji. S uključivanjem Kine i država bivšeg istočnog bloka u globalnu ekonomiju, industrija je drastično počela da se seli sa Zapada u te države. Zapadne države su zbog toga deindustrijalizovane i traže nove strategije, na primer društvo znanja kako bi izgubljena radna mesta u industriji nadoknadile s radnim mestima u uslužnom sektoru. Na taj način je bila uspostavljena globalna podela rada između globalnog juga i istoka s jedne strane, gde se nalaze industrijska privreda i poljoprivreda, i Zapada s druge, gde se dizajnira i razmenjuje proizvodima (Bembič 2012, 76–106).

181

Peta promena jeste u ulozi države. U kontekstu liberalizacije globalnih kapitalističkih tokova, država gubi svoju bivšu suverenost i ulogu. Priča se o nastanku tzv. takmičarske države (*competition state*) koja daje prednost strategijama čija je svrha da stvore, restrukturiraju i/ili uvećaju konkurentne prednosti svoje teritorije, građanstva, infrastrukture i ekonomskih aktera (Bembič, 97). Konkurentnost države zavisi od produktivnosti, tj. dodate vrednosti po satu rada. Zbog toga države, međutim, traže konkurentnost u fleksibilizaciji tržišta radne snage, smanjenju plata i poreza i podređivanju obrazovanja potrebama ekonomije (Bembič 2012, 76–106).

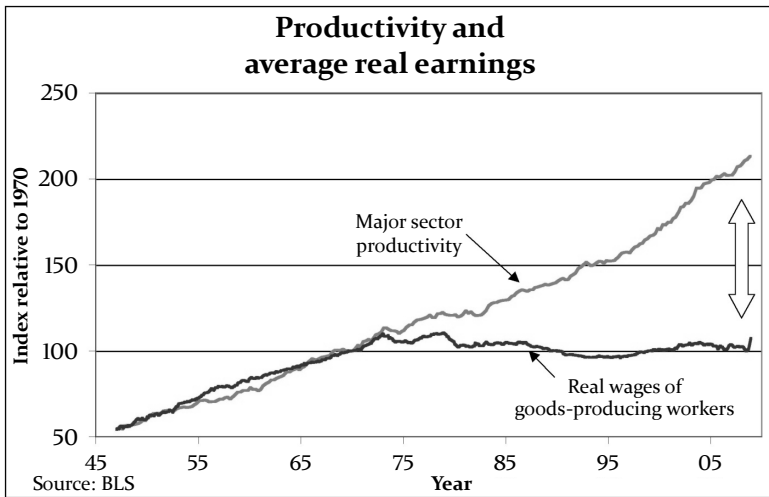
I poslednja velika promena je upravljanje preduzećima. Ako je u kejnzijizmu važno da menadžment firme sledi princip „zadrži profit i investiraj ga“ jer je to dobro za dugoročni razvoj preduzeća, danas, kad je najvažnije kako se preduzeće kotira na berzi, princip jeste „smanji troškove i razdeli profit akcionarima“. Zbog toga se velike firme potpuno drugačije ponašaju nego ranije. Ako su se prije akcionari žalili da im se menadžment ne pokorava jer je na strani radnika, sad su menadžeri na strani akcionara. Odakle velike nagrade menadžmentu – to je zapravo podmićivanje, *bribe*, da menadžment ostane na strani vlasnika kapitala. Posledično, firme ne slede više dugoročne strategije, nego ih više zanimaju

kratkoročni profiti. Vlasnici kapitala u uslovima deregulisanog finansijskog tržišta mogu u svakom trenutku povući svoj udeo kapitala iz firme i preneti ga u profitabilniju firmu (Bembič 2012, 76–106).

## 9. Nova velika depresija

Ipak, i neoliberalizam je stvorio vlastite protivrečnosti. Prva je u tome što je neoliberalizam smanjio rast plata, koje su u kejnzijanzizmu rasle ukupno sa rastom produktivnosti. Posledica toga je da plate više nisu bile dovoljne da bi pratile potrebnu potražnju i potrošnju svega što se proizvodi. Kako bi rešili ovaj problem, kapitalističke vlade (npr. Klinton u SAD) omogućili su jako zaduživanje domaćinstava.

182

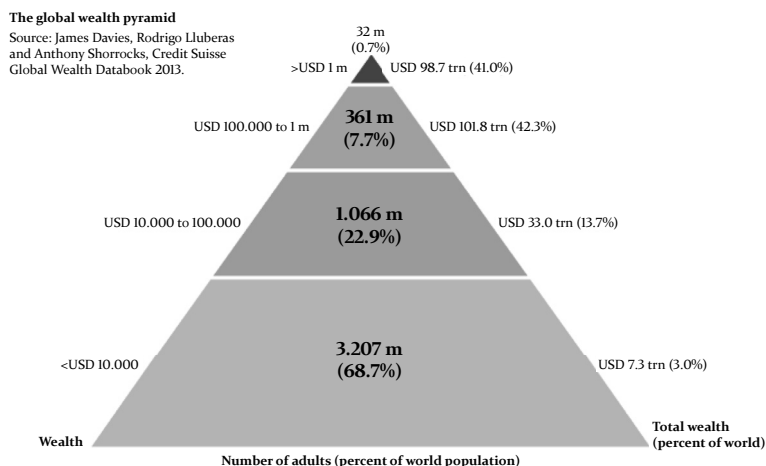


Izvor: Eoionline.org, „We All Do Better When We All Do Better“, (internet) dostupno na: <http://www.eoionline.org/blog/we-all-do-better-when-we-all-do-better/> (pristupljeno 1. oktobra 2014).

Na slici vidimo pojavu raskoraka između plata i produktivnosti. Njega je trebalo da sredi zaduživanje, potrošnja na kredit. Tako su se u neoliberalizmu lako mogli imati visoki profiti na račun niskih plata i visoka potrošnja odjednom.

Druga protivrečnost je sve veća nejednakost između siromašnih i bogatih. Analize pokazuju da bogatstvo nikad u istoriji nije bilo tako nejednako podeljeno kao sada. To se odražava na više nivoa. S jedne strane, jača razdor između razvijenih i nerazvijenih država. U savremenom svetu imamo oko 70 najsiromašnijih država, koje već 20 ili 30 godina stagniraju

ili su čak u kontrakciji – njihove ekonomije se smanjuju umesto da rastu. S druge strane, imamo sve veću nejednakost unutar država. Kao što vidimo na slici, u globalu 1% najbogatijih poseduju 41% čitavog bogatstva, a najbogatijih 10% poseduju čak 86% ukupnog bogatstva na svetu. Najsiromašnija polovina poseduje samo 1%. I to postaje sve veći politički problem (Roberts 2013).



183

Roberts, Michael, „Global wealth inequality: top 1% own 41%; top 10% own 86%; bottom half own just 1%“, (internet) dostupno na: <http://thenextrecession.wordpress.com/2013/10/10/global-wealth-inequality-10-own-86-1-own-41-half-own-just-1/> (pristupljeno 1. oktobra 2014).

Treća protivrečnost je (ne)sposobnost održanja stabilnosti deregulisane i finansijalizovane ekonomije. Naime, finansijska tržišta su neracionalna čak i u uslovima liberalne ekonomije. Na primer, tvrde liberali, tržišta su efikasna i racionalna jer mehanizam cene uspostavlja ravnotežu između ponude i potražnje. To znači: kad je potražnja za nekom stvari velika, biće joj veća i cena i zbog više cene, smanjiće se potražnja. Tržište će uspostaviti ravnotežu. Ali u svetu finansija, važi suprotno: što je viša cena neke stvari, biće veća i potražnja. Ovde važi instinkt stada. Posledica toga su špekulativni baloni: naduvane, nerealne cene. Ali svaki mehur nekad pukne i tada ekonomija zapada u recesiju.

Zato klasni kompromis u neoliberalizmu, koji se temeljio na zaduživanju domaćinstava, nije mogao da traje večno. Kad je 2007. pukao mehur u američkom sektoru nekretnina, neoliberalni projekat je počeo da se ruši. Danas još uvek nema odgovora na krizu jer je za to potreban novi klasni

kompromis. On nije moguć. Poslednjih 20 godina se bazirao na zaduživanju domaćinstava, jer je tako mogao imati i visoke profite i niske plate i dovoljnu potrošnju. Ali danas zaduživanje nije više moguće jer su domaćinstva bankrotirala. S druge strane, ni više plate nisu moguće, jer bi to smanjilo profite.

Zbog toga nas najverovatnije u kapitalizmu čeka, kao što je izjavio bivši predsednik FED-a Leri Samers (Larry Summers), dugotrajna stagnacija.

## 10. Odgovori na krizu?

Ovde ću biti kratak. Kao što sam rekao – neoliberalizam je došao do svog kraja jer nije moguć klasni kompromis u kom bi profiti ostali veliki. S druge strane, novi kejnzijanski projekat nije verovatan. Kejnzijanske politike same po sebi nisu dovoljne za novi ekonomski ciklus. Posle rata, kejnzijanizam je bio uspešan usled tri uslova: zbog velikog razaranja u ratu (zbog čega je bilo mnogo prostora za profitabilne investicije), zbog velikog tehničkog napretka i zbog bolje organizacije rada. Danas nemamo nijedan od tih uslova. Na neki način se to odražava u SAD, gde se vodi ekspanzivne politike, ali su i tamo rezultati nikakvi: rast bez poslova (*jobless growth*).

Jedini način da kapitalizam opet doživi rast jeste da se povećaju profiti. Za to je potrebna ili nova tehnološka revolucija (koje nije na vidiku) ili radikalno uništenje neprofitabilne privrede kao što se dogodilo u Drugom svetskom ratu ili osamdesetih. I o tome se na neki način priča u Evropi, ali će potrajati da privreda opet počne da raste na osnovu profitnog motiva. Jedino rešenje koje nas spasava od dugotrajne depresije i siromaštva je stoga socijalizam. To znači da treba socijalizovati privredu i organizovati je na osnovu motiva koji nije profitni – na osnovu ispunjavanja potreba čovečanstva i prirode. Takva privreda je nužno planirana.

Primljeno: 10. septembra 2014.

Prihvaćeno: 27. oktobra 2014.

### Literatura

- Bembič, Branko (2012), *Kapitalizem v prehodih: Politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*, Ljubljana: Založba Sophia.
- Fine, Ben i Milonakis, Dimitris (2009), *From Political Economy to Economics*, London: Routhledge.
- Harvey, David (2012), *Kratka zgodovina neoliberalizma*, Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Economicsonline.co.uk. „The Phillips Curve“, (internet) dostupno na [http://www.economicsonline.co.uk/Global\\_economics/Phillips\\_curve.html](http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Phillips_curve.html), (pristupljeno 1. 10. 2014).

- Izvor: Eoionline.org, „We All Do Better When We All Do Better“, (internet) dostupno na: <http://www.eoionline.org/blog/we-all-do-better-when-we-all-do-better/> (pristupljeno 1. oktobar 2014).
- Grips.com, „History of International Monetary Systems, part 2“, (internet) dostupno na: [http://www.grips.ac.jp/teacher/oono/hp/lecture\\_F/leco2.htm](http://www.grips.ac.jp/teacher/oono/hp/lecture_F/leco2.htm) (pristupljeno 1. 10. 2014).
- Roberts, Michael, „The Rate of Profit is Key“, (internet) dostupno na: <http://thenextrecession.wordpress.com/2012/07/26/the-rate-of-profit-is-key/> (pristupljeno 1. oktobra 2014).
- Roberts, Michael, „Global wealth inequality: top 1% own 41%; top 10% own 86%; bottom half own just 1%“, (internet) dostupno na: <http://thenextrecession.wordpress.com/2013/10/10/global-wealth-inequality-10-own-86-1-own-41-half-own-just-1/> (pristupljeno 1. oktobra 2014).
- Skiedelsky, Robert(2009), *Keynes: The Return of the Master*, Public Affairs.
- Solidarity-us.org, „Inside the Capitalist Crisis“, (internet) dostupno na: <http://www.solidarity-us.org/node/3825> (pristupljeno 1. oktobra 2014).
- SNBCHF.com, „The deflationary spiral in 2008/2009 vs. the 1930s“, (internet) dostupno na: <http://snbchf.com/economic-theory/deflationary-spiral/> (pristupljeno 1. oktobra 2014).
- Sparknotes, „Labor Demand and Finding Equilibrium“, dostupno na: <http://www.sparknotes.com/economics/micro/labormarkets/labordemand/section1.html> (pristupljeno 1. oktobra 2014).
- SWLearning, „Policy Debate: Does an increase in the minimum wage result in a higher unemployment rate?“, (internet) dostupno na: [http://www.swlearning.com/economics/policy\\_debates/increase\\_minimum.html](http://www.swlearning.com/economics/policy_debates/increase_minimum.html) (pristupljeno 1. oktobra 2014).
- Timiacono.com, „Ben Bernanke is the Next Arthur Burns“, (internet) dostupno na: <http://timiacono.com/index.php/2012/01/27/ben-bernanke-is-the-next-arthur-burns/> (pristupljeno: 1. oktobra 2014).
- Varufakis, Janis(1998), *Foundations of Economics: A Beginner's Companion*, London: Routledge.
- Timiacono.com, „Ben Bernanke is the Next Arthur Burns“, (internet) dostupno na: <http://timiacono.com/index.php/2012/01/27/ben-bernanke-is-the-next-arthur-burns/> (pristupljeno 1. oktobra 2014).

## Luka Mesec

### The Postwar Capitalism

#### Summary

In this paper, I will try to offer a very concise overview of the development of the capitalism after the World War II. Specific historical constellation in the postwar period has enabled the development of Keynesian project in response to the crisis of the Great Depression. However, due to the inherent contradictions of the capitalist system, the Keynesian project has exhausted itself by the beginning of the 1970s, which caused a new crisis. This opened the way for the return of neo-liberal theory and neo-liberal policies that dominates today.

**Keywords:** Keynesianism, Liberalism, the Crisis